
Johanna Niemi-Kiesiläinen –
Päivi Honkatukia – Helena Karma –
Minna Ruuskanen (toim.)

Oikeuden tekstit diskursseina

Julkaisuvaliokunta

Risto Nuolimaa, puheenjohtaja

Markku Helin

Mika Hemmo

Raimo Lahti

Pekka Vihervuori

Lea Purhonen, sihteeri

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. (09) 6120 300

f. (09) 604 668

sly@lakimies.org

www.lakimies.org

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© 2006 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISBN 951-855-257-6

Gummerus Kirjapaino Oy, 2006

Yvonne van Duynin sopimaton sitoumus

TAPAUS VAN DUYN

Vuonna 1965 L. Ron Hubbard laati tekstin, jossa hän esitteli perustamansa ”sovellettua uskonnollista filosofiaa” harjoittavan liikkeen tavoitteita, jotka ”ovat yksinkertaiset joskin suuret”. Teksti alkaa näin: ”Kulttuuri ilman mielisairautta, ilman rikollisuutta ja ilman sotaa, kulttuuri, jossa kykenevä voi menestyä ja jossa rehellisillä ihmisillä on oikeuksia ja jossa ihminen on vapaa kohoamaan suurempiin korkeuksiin, ovat Scientologian tavoitteet.” Jatkossa Hubbard teroittaa, että liikettä olisi pidettävä ”luonteeltaan epäpoliittisena”. ”Emme pyri vallankumoukseen”, hän toteaa. ”Vaan ainoastaan kehittämään yksilöä ja yhteiskuntaa.” Pari tekstikappaletta edempänä hän lupaa: ”Emme koskaan petä uskoasi meihin niin kauan kuin olet yksi meistä.” Loppuolella Hubbard vielä vakuuttaa: ”Aurinko ei koskaan laske Scientologialle.” (Hubbard 1978, 113).

Vuonna 1968 Yhdistyneen Kuningaskunnan terveysministeri totesi parlamentin alahuoneessa valtiovallan näkemyksen Hubbardin aatteesta: ”Scientologia on pseudofilosofinen kultti (...) Hallitus on tutkittuun kaiken saatavilla olevan todistusaineiston vakuuttunut siitä, että scientologia on yhteiskunnallisesti vahingollista. Se vieraannuttaa perheenjäseniä toisistaan ja panettelee vastustajiansa alhaisilla ja häpeällisillä motiiveilla; sen autoritaariset periaatteet ja käytännöt ovat potentiaalisia uhkia kannattajiksi huijattujen persoonallisuudelle ja hyvinvoinnille; ennen muuta sen menettelytavat voivat olla vakavalla tavalla vaaraksi niille alistuvien terveydelle. Todistusaineisto osoittaa, että nyt myös lapsia indoktrinoidaan.”¹

¹ Case 41/74, Yvonne van Duyn v. Home office (ECR 1974, s. 1337–1352; tuomio-osuus suomenkielisenä kirjassa Yhteisöjen tuomioistuimen oikeustapauskokoelma, Erityispainos II 1972–1975, s. 395–406) Facts I.1, s. 1339. Käännös tässä SH.

Vuonna 1973, eräänä toukokuun perjantaina, hollantilaiselle Yvonne van Duynille lähetettiin työtarjous Englannin East Grinsteadissa sijaitsevasta scientologian opistosta. Jo seuraavalla viikolla van Duyn pakkasi laukkunsa ja otti lennon Gatwickiin ryhtyäkseen tarjottuun sihteeritoimeen. Gatwickissä rajavirkailijat ottivat hänet haastateltavakseen. Van Duyn joutui palaamaan kotiinsa, koska ei saanut lupaa tulla maahan. Haastattelussa oli käynyt ilmi, että van Duyn:

1. oli työskennellyt scientologia liikkeen palveluksessa Amsterdamissa kuusi kuukautta;
2. oli ollut scientologiaa käsittelevällä kurssilla;
3. oli scientologian harjoittaja; ja
4. aikoi työskennellä scientologia liikkeen palveluksessa Isossa-Britanniasa.²

Van Duyn haki tuomioistuimelta muutosta rajaviranomaisten päätökseen vedoten oikeuksiinsa EY:n jäsenvaltion kansalaisena.³ Hänellä oli työntekijöiden vapaaseen liikkuvuuteen sisältyvä, jäsenvaltiota velvoittava ja siellä toteuttamiskelpoinen oikeus päästä Isoon-Britanniaan töihin. Iso-Britannia puolestaan vetosi oikeuteensa poiketa työntekijöiden vapaasta liikkuvuudesta, koska käsillä oli yleistä järjestystä ja turvallisuutta uhkaava vaara, scientologia.⁴ Brittiläinen tuomioistuin lähetti asian pohdittavaksi EY-tuomioistuimeen, joka antoi asiassa ennakkoratkaisun joulukuun neljäntenä 1974.⁵

Ennakkoratkaisussa keskeiseksi oikeudelliseksi tulkintakysymykseksi nousi direktiivin 64/221/ETY artikla 3.1.⁶ Lainkohdassa edellytetään, että

² Ks. Case 41/74, Facts I.2, s. 1340.

³ EY:n perustamissopimuksen nykyinen art. 39 (van Duynin tapauksen aikaan art. 48; ks. myös Ehdotus Euroopan perustuslaiksi, osa III, art. 18, turvaa työntekijöiden vapaan liikkuvuuden yhteisössä (para. 1). Vapaa liikkuvuus sisältää seuraavat oikeudet: a) hakea tosiasiallisesti tarjottua työtä; b) liikkua tässä tarkoituksessa vapaasti jäsenvaltioiden alueella; c) oleskella jäsenvaltion alueella työn tekemiseksi tämän valtion kotimaisten työntekijöiden työsuhdetta koskevien lakien, asetusten ja hallinnollisten määräysten mukaisesti; d) työsuhteen päätyttyä jäädä jäsenvaltion alueelle komission antamissa soveltamisasetuksissa säädettyin edellytyksin (para. 3).

⁴ Artiklassa 39 säädetään, että vapaa liikkuvuus sisältää mainitut oikeudet ”[y]leisen järjestyksen tai turvallisuuden taikka kansanterveyden vuoksi perustelluin rajoituksin” (para 3).

⁵ Ks. alaviite 1.

⁶ ”Yleisen järjestyksen ja turvallisuuden vuoksi käyttöön otettujen toimenpiteiden on perustuttava yksinomaan kyseisen yksilön omaan käyttäytymiseen” (Art. 3.1). Koko direktiivin 64/221/ETY ulkomaalaisten liikkumista ja oleskelua koskevien, yleisen järjestykseen ja turvallisuuteen sekä kansanterveyteen perustuvien erityistoimenpiteiden yhteensovitta-

voidakseen käännäyttää tai karkottaa eurooppalaisen työntekijän, jäsenvaltion on kyettävä perustelemaan yleistä järjestystä ja turvallisuutta uhkaava vaara kysymyksessä olevan henkilön ”omalla käyttäytymisellä”. Van Duynin tulisi siten osoittautua vaaralliseksi yksilönä, ei scientologina.

EY-tuomioistuimen ratkaisu oli toinen. Sen mukaan henkilön kuulumisen ryhmään voi olla vapaaehtoinen toimenpide ja on tällöin omaa käyttäytymistä direktiivin tarkoittamassa mielessä. Merkitseekö juuri scientologeihin kuulumisen turvallisuutta ja järjestystä uhkaavaa vaaraa, jää ennakkoratkaisun mukaan jäsenvaltion itsensä määriteltäväksi.

Tarkastelen seuraavassa van Duynin tapauksen avulla yleisempää teemaa, jolle sopii nimeksi normifakta. Kyseessä on ennemmin tietoteoreettinen dilemma havainnon käsitteellisen (normi) ja materiaalisen (fakta) osan suhteesta, kuin oikeudellinen kysymys sovellettavan lain ja todistettavien/todistavien seikastojen suhteesta. Tietoteoreettisena teemana normifakta on historian kuluessa toistunut hyvin erilaisissa esityksissä.⁷ Nyt sitä käsitellään kolmivaiheisen kaaren avulla. Kaari alkaa kahtiajakautumisella (normi/fakta), sitten seuraa puoliskojen asettuminen vastakkain (normi <> fakta), sekä lopuksi niiden kietoutuminen takaisin toistensa yhteyteen (normifakta).

Teema kuljettaa myös sisällöllistä kysymystä siitä, kuinka oikeudellinen teksti konstruoi yksilön. Täsmällisemmin, salliiko oikeudellinen teksti ulkoisten tekijöiden selittää yksilön käyttäytymistä? Aiheena on vapaan tahdon eli autonomian ikuisuus kysymys. Oikeusteorian moderneista klassikoista Alf Ross, Hans Kelsen ja H. L. A. Hart ovat selittäneet koko ongelman pois oikeustieteen alueelta. Ehkä on heidän ansiotaan, että kysymys vapaasta tahdosta tuntuu nykyisin jotenkin pilaantuneelta aiheelta oikeusteoriassa. (Ks. Ross 1971, Kelsen 1950 ja Hart 1955.)

misesta (OJ 56, 4.4.1965, s. 850; muutettu viimeksi direktiivillä 75/35ETY, OJ 14, 20.1.1975, s.14) tarkoituksena on rajata ja täsmentää jäsenvaltion harkintavaltaa sen halutessa poiketa vapaasta liikkuvuudesta sekä saattaa työntekijä liikkumisvapautta turvaavat oikeudet tehokkaammiksi. Parlamentin ja neuvoston direktiivi 2004/38/EY (ks. OJ L 158, 30.4.2004, s. 77–123), jossa vastaava sääntely löytyy viidennestä luvusta ja jossa yksilön oikeuksia edelleen vahvistetaan, korvaa tässä puheena olevan direktiivin 1.5.2006 alkaen.

⁷ Tyydyn mainitsemaan vain kursorisesti joitakin tällaisia esityksiä: Platon sanoo, että yliaistilliset ideat ja muodot määräävät sen, mitä ylipäätään voidaan havaita. Locke taas katsoo, että kaikki tieto, myös abstraktit käsitteet, on kokemuseräistä. Kant sanoo, että empiria ilman käsitettä on sokeaa ja käsite ilman empiriaa tyhjää. Marx ja Engels sanovat, että koke-
muksesta tiedoksi jäsentävä käsitteistö on totuutta vääristävää yhteiskuntaluokasta riippuvaa ideologiaa. Mannheim selittää käytetyt käsitteet ihmisten kulloisistakin praktisista intresseistä käsin. Foucault’lle tieto on historiallisia diskursiivisia muodostelmia, jotka syntyvät käyttäjien ja disiplinaarisen tieto–valta-vuorovaikutuksesta. Baudrillardille tieto on simulaatiota.

Kysymys vastuusta ja vapaudesta (tai heikkoudesta ja voimattomuudesta) on silti tämän päivän oikeuspolitiikan ja oikeussosiologisen tutkimuksen arkea. Tämä näkyy esimerkiksi Heini Kainulaisen rikosprosessisosiologisissa tutkimuksissa. Hänen huometutkimustensa taustalla on kuva rikoksenteikijästä olosuhteiden ja yleisen inhimillisen heikkouden uhrina. Tätä vastoin raiskaustutkimuksessa rikoksenteikijä on yksilö, jonka tulisi ottaa teoistaan vastuu. Poliisien, syyttäjien ja tuomarien, mahdollisesti suuren yleisönkin mielipiteissä vallitsevana näyttäisi olevan tendenssi katsoa tarpeelliseksi panna huumausaineiden käyttäjät vastuuseen, mutta silloin tällöin taipumuksesta näyttää olevan koettaa oudolla tavalla ymmärtää raiskauksesta epäiltyjä. Kainulainen tekee päinvastoin, mikä onkin oikein. (Kainulainen 1999, 2000 ja 2004.)

Kirjoitukseni ideana on päästä monimuotoisen vapauskysymyksen äärelle tuomiotekstin lähiluvun avulla. Yritän tehdä tietä sellaiselle alueelle, joka on ratkaisua tekevien tuomareiden tietoisuuden ulkopuolella, mutta joka kuitenkin ilmenee heidän tekstissään ja on vaikuttanut ratkaisuun. Kirjoitukseni ei ole tuomioistuimen kritiikki siinä mielessä, että yrittäisin perustella jotakin toista sopivampaa ratkaisua. Kritiikki se on siinä mielessä, että etsin tuomioistuintoiminnasta oletuksia, joiden varaan siinä on aina laskettava.

JAKAUTUMINEN

Lähtökohtana on tuomioistuimen perustelu mainitulle tulkinnalle, jonka mukaan tiettyyn ryhmään kuuluminen voi olla henkilön omaa käyttäytymistä. Perusteluja tarvitaan, sillä tulkittavana olevan direktiivin tarkoituksena on selvästi ollut estää syrjintä ryhmäperusteella. Edellyttämällä omaa käyttäytymistä se sulkee ryhmään kuuluminen pois hyväksyttävien perusteiden joukosta. Ryhmällä direktiivissä ei tarkoiteta pelkästään sukupuolta, rotua ja muita yksilölle jo syntyessään valmiina olevia ryhmiä. Tätä osoittaa se, että kuuluminen esimerkiksi rangaistuksen saaneiden rikollisten ryhmään on direktiivin mukaan sellaisenaan kielletty peruste poiketa työvoiman vapaasta liikkuvuudesta.⁸ Näyttää siltä, että direktiivissä kielletään jäsenvaltioilta ihmisten kaikenlainen niputtaminen ja velvoitetaan arvioimaan kun-

⁸ Art 3.2: ”Rikostuomiot eivät sellaisenaan saa olla perusteena (...)”

kin ihmisen elämää ja tekoja ainutkertaisina.⁹ Seuraavassa tuomioistuimen päinvastaiselta tuntuva tulkintaa perusteleva kohta laajasti siteerattuna:

”Vaikka on totta, että sitä, että henkilö on aiemmin *kuulunut* tiettyyn *ryhmään* tai järjestöön, ei yleensä voida pitää tekijänä, jonka perusteella asianomaiselta voitaisiin kieltää oikeus liikkua vapaasti yhteisön sisällä, on kuitenkin niin, että sen hetkistä kuulumista, joka osoittaa *osallistumista* ryhmän tai järjestön toimintaan samoin kuin *samastumista* sen tavoitteisiin ja hankkeisiin, voidaan pitää asianomaisen *vapaaehtoisena toimenpiteenä* ja näin ollen edellä viitatussa säännöksessä tarkoitettuna *yksilön omana käyttäytymisenä*.”¹⁰

Tuomioistuimen on tehtävä selkoa siitä, mitä direktiivissä tarkoitetaan ilmaisulla ”yksilön oma käyttäytyminen” (*personal conduct*). Tässä tarkoituksessa tuomioistuin luettelee neljä asiaa:

1. Ryhmään kuuluminen (*association with*)
2. Samastuminen (*identification with*)
3. Osallistuminen (*participation in*)
4. Vapaaehtoinen toimenpide (*voluntary act*)

Sitten tuomioistuin järjestää nämä neljä asiaa yhdeksi kokonaisuudeksi ja selittää, että direktiivin ”yksilön oma käyttäytyminen” käsitteen oikea tulkinta van Duynin tapauksessa on tämä juuri luotu järjestys.

Järjestyksen syntyminen on kaikkein olennaisinta jatkon kannalta. Alustan sen ymmärtämistä seuraavassa hiukan laajemmin. Kehittelen jokaiselle neljälle asialle erikseen oman suhteen ”yksilön omaan käyttäytymiseen”. Irrotan ne oikeudellisesta kontekstista ja puhun niistä skeemoina, joissa yksilön käyttäytyminen saa erilaisia hahmoja. Skeemat ovat jokamiehen versiota tilastotieteestä (1.), kehityspsykologiasta (2.), politiikan teoriasta (3.) ja moraalifilosofiasta (4.). Tavoittelen niillä yleiskuvaa vaihtoehtoisista tavoista hahmottaa yksilön käyttäytyminen.

(1.) *Ryhmään kuuluminen*. Ryhmä on käsitteensä mukaan yksilöllisyyden vastakohta. Kun joku esitetään ryhmän jäsenenä, puhutaan siitä, mikä hä-

⁹ Tätä olettamusta vahvistaa uuden ja korvaavan direktiivin (ks. alaviite 6 yllä) tekemä täsmennys lainkohdassa art. 27(2): ”Perustelut, jotka eivät liity yksittäiseen tapaukseen tai jotka johtuvat yleisestävistä näkökohdista, eivät ole hyväksyttäviä.” Englanninkielinen versio on ehkä vieläkin terävämpi tässä suhteessa: ”Justifications that are isolated from the particulars of the case or that rely on considerations of general prevention shall not be accepted.”

¹⁰ Tuomion perustelut, suomenkielisen tekstin (ks. alaviite 3) kappale 17, s. 402, käännös virallinen, korostukset SH.

nessä on yhteistä muiden kanssa. Yksilön toimintaa tulkitaan ryhmän yksilölle määrittelemässä tehtävässä tai paikalla. Ryhmäpuhe on yksilön käyttäytymisen selittämistä, ei hänen omanaan, vaan juuri ryhmään kuulumisesta johtuvana.

Ryhmät kuuluvat ulkoiseen tarkasteluun, jossa yhteiskunta on kohteena kuin muurahaisyhdyskunta. Ryhmät ovat kategorioita, joiden tunnusmerkit määrittää joku ulkopuolinen objektiivinen taho. Ryhmät palvelevat objektiivisen tahon tiedon hankintaan ja hallintaan liittyviä tarkoituksia. Objektiivinen taho myös päättää ryhmään kuulumisesta, ei suinkaan sen jäsen itse.¹¹ Tällainen ryhmäkäsité on perusta, jolla objektiivinen taho voi luokitella kohteita. Luokittelija, sanokaamme kasvitieteilijä, ei neuvottele luokkien kriteereistä kohteiden kanssa.

Luokitteluja perustava ryhmäkäsité on yksilön oman käyttäytymisen kanssa yhteen sopimaton, sillä ”yksilön oma” viittaa yksilöön autonomisena toimijana. Autonominen yksilö on itse toimintansa syy, teot eivät ole seurausta ryhmään kuulumisesta.

(2.) *Samastuminen.* Samastuminen kuuluu prosessiin, jossa persoona rakentuu esimerkkejä jäljittelevässä kasvamisessa. Yksilö on jäljittelemällä syntynyt persoona, joka on peräisin ympäröivästä yhteisöstä ja kulttuurista. Yksilö persoonana ei tarkoita identiteettiä sen klassisessa merkityksessä: sama (vain) itsensä kanssa. Sitä vastoin persoonan tarkoittama identiteetti syntyy samastumalla ympäröivään kulttuuriin ja yhteisöön.

On tosin harhaanjohtavaa puhua kulttuurista, joka ympäröi yksilöitä, sillä ei sillä ole olemassaolon paikkaa ihmisten ulkopuolisessa ympäristössä. Ihmistä ympäröivät toiset ihmiset, jotka edustavat erilaisia mallielämän muotoja. Niiden kokonaisuutta kutsun tässä samastumisskeeman hahmottamista varten kulttuuriksi.

Samastumisen skeemassa suhde yksilön omaan käyttäytymiseen ei ole yhtä anomaalinen kuin yllä ryhmäskeemassa. Vaikka persoonalla ei nytkään varsinaisesti ole mitään alkuperäistä ja ikiomaa, ovat jäljiteltävien esimerkkien joukot ja niistä syntyvät persoonat ainutkertaisia. Tästä huolimatta ryhmäpuheen lailla myös samastumispuhe tarkoittaa käyttäytymisen selittämistä tekijöillä, jotka eivät kuulu yksilön oman ja autonomisen valinnan piiriin.

¹¹ ”Sillä ihmisethän antavat nimet eläimille. He ovat kertoneet norsulle että se on norsu, kirahville että se on kirahvi, ja jänikselle että se on jänis. Itsellään ei jäniksillä, norsuilla ja kirahveilla ole ollut aavistustakaan siitä että niillä on sellaiset nimet.” Eduard Uspenski: Krokotiili Gena ja hänen ystävänsä. 2001, s. 7.

(3.) *Osallistuminen.* Osallistuminen tarkoittaa yksilön pyrkimystä vaikuttaa asioihin jossakin ryhmässä. Verrattuna kahteen aikaisempaan skeemaan, ryhmän ja yksilön välisen vaikutuksen suunta on kääntynyt. Ryhmä ei enää määrittele yksilöä, vaan yksilö pyrkii osallistumalla määrittelemään ryhmää. Jotta näin voisi olla, yksilöllä on oltava jokin omaehtoisuuden suojaus, jonne ryhmän vaikutus ei ulotu. Tarvitaan vain hänelle kuuluva resurssi, yksityinen tila, josta käsin hän saattaa astua julkiseen tilaan ja osallistua.

Julkisessa tilassa yksilö on merkitsevällä tavalla vapaa: hänen käyttäytymistään ei tule selittää kokonaan ulkoisilla olosuhteilla ja vaikutteilla. Silti osallistumisen paikka, julkinen tila, on toisten vapaiden yksilöiden ehdollistama. Näihin jatkuvasti muuttuviin ehtoihin, toisiin ihmisiin, on siellä sopeuduttava. Toisten periaatteellinen vapaus julkisessa tilassa altistaa osallistuvan yksilön itsensäkin yllättäville poliittisen minän muutoksille. Tähänkin on sopeuduttava.

Altistuminen ja sopeutuminen eivät osallistumisen skeemassa tarkoita täydellistä determinoitumista, alistumista. Osallistuminen ei ole yksilön oman käyttäytymisen kanssa anomaalisessa suhteessa kuten ryhmään kuulumisen ja samastumisen. Itse asiassa osallistuminen edellyttää yksilön omaa käyttäytymistä autonomiana.

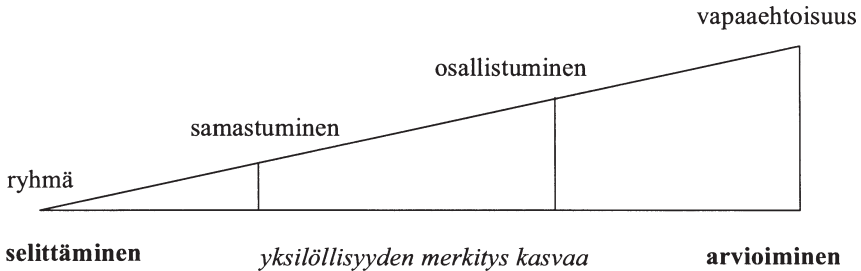
(4.) *Vapaaehtoinen toimenpide.* Toimenpide on vapaaehtoinen silloin, kun ympäristö ei vaikuta. Vapaaehtoisuudesta puhuttaessa yksilön käyttäytymistä ei lainkaan selitetä ympäristön vaikutuksella. Tällainen ei tietenkään tule kysymykseen silloin, kun käyttäytymistä tarkastellaan yllä olevien skeemojen, ryhmään kuulumisen, samastumisen tai osallistumisen kannalta. Vapaaehtoisuus sulkee ympäristön vaikutuksen pois huomion alueelta, jotta yksilöön voidaan projisoida periaatteessa rajaton yksilön oma käyttäytyminen, tahdon vapaus yksilöllisyyden käsitteenä.

Sulkemalla kaikenlainen ulkoisilla tekijöillä selittäminen pois yksilön käyttäytymisen *arviointi* tulee mahdolliseksi. Arviointi on puhetta teoista oikeina ja väärinä, hyvinä ja pahoina, sekä kauniina ja rumina. Tällainen puhe olisi luonnotonta ryhmään kuulumisen skeemassa. Se olisi asiaankuulumatonta samastumisen skeemassa ja epätäydellistä osallistumisen skeemassa. Arvioinnin perustava vapaaehtoisten toimenpiteiden skeema esittää yksilön yksinäisyydessä, vapaudessa ja vastuussa.

Nyt on valaistu vaihtoehtojen kirjoa yksilön käyttäytymiseen suhtautumisessa. Suoritetussa skeemojen tarkastelussa syntyy jatkumo. Jatkumon alkupäässä on ryhmäskeema, jonka puitteissa käyttäytymistä *selitetään*. Jat-

kumossa edettäessä yksilöllisyyden merkitys kasvaa. Keskeisemmäksi tulee se, mikä on ”yksilön omaa” käyttäytymisessä. Jatkumon toisessa päässä on vapaaehtoisten toimenpiteiden skeema, jonka puitteissa yksilön käyttäytymistä *arvioidaan*. Samastuminen ja osallistuminen puolestaan ovat välittäviä skeemoja. Näistä samastuminen suuntautuu selittämiseen ja osallistuminen arvioimiseen päin

Kuva 1. Jatkumo

Tuomioistuimen perustelukohta auttaa näkemään jakautuneisuuden, joka ihmisten käyttäytymiseen suhtautumisessa on käsillä: voimme sekä selittää että arvioida sitä. Skeeman valinta riippuu siitä, kumpaa näistä olemme tekemässä.

ASETTUMINEN VASTAKKAIN

Arvioinnin ja selittämisen skemaattisten järjestysten erittelyn jälkeen käsitelien tuomioistuimen ”yksilön oma käyttäytyminen” -käsitteeseen luomaa järjestystä. Miten syntyy järjestys, joka sisältää yhtenä kokonaisuutena ryhmään kuulumisen, samastumisen, osallistumisen ja vapaaehtoiset toimenpiteet?

Edellisessä jaksossa päädyttiin siihen, että yksilön käyttäytymistä voi sekä arvioida että selittää. Mutta voiko molempia tehdä samassa kokonaisuudessa? Olisiko täsmällisempää sanoa, että käyttäytymistä voi *joko* arvioida *tai* selittää? Käyttäytymistä selittävät *syyt* nakertavat tekojen arvioinnin pohjaa, koska ne todistavat *syyttömyydestä*. Tekoja paheksuva tai ylistävä arviointi edellyttääkin selitysten torjumista, *syyksi tai ansioksi lukemista*. Vapaudelle perustuva arvioinnin järjestys näyttää kilpailevan ryhmille perustuvan selittämisen järjestyksen kanssa.

Kilpailevat järjestykset sulkevat kumpikin oman huomionsa alueelta pois ne asiat, joita toinen yrittää nostaa esiin. Selittäminen sulkee pois vapauden, sillä vapaudessa ei ole mitään selitettävää. Vapaus on kyky toimia selittävisiä syistä huolimatta, joillakin muilla perusteilla tai kokonaan niitä ilmankin. Arvioiminen sulkee pois seurauksiin johtaneet syyt. Syyn ja seurakusen suhteessa ei ole mitään hyvää eikä pahaa, ei mitään oikein tai väärin, eikä mitään kaunista tai rumaan. Siis ei mitään arvioitavaa.

Ryhmään kuulumisen skeema esittää absoluuttisen selittävää suhtautumista ja vapaaehtoisten toimenpiteiden skeema vastaavasti absoluuttisen arvioivaa suhtautumista. Näistä ideaalityypillisistä suhtautumistapojen esityksistä näkyy niiden erilainen logiikka. Absoluuttisten muotojen ideaalityypinen luonne ei tarkoita sitä, että yhteiskunnallinen todellisuus ja käytännön elämä olisivat aina sellaista sekoitusta, jonka suhteen analyttiset erittelyt ovat keinotekoisia. Suhtautumistavat kiistelevät myös käytännön elämässä, niin kuin edellä mainitut Kainulaisen tutkimukset osoittavat. Suhtautumistavat eivät käytännössä sulaudu toisiinsa, vaan toinen alistuu toiselle. Arviointi ja selittäminen elävät sosiaalisissa käytännöissä rinnakkain, mutta toinen kiistelevistä järjestyksistä hallitsee ja toinen alistuu.

Kumpi sitten määrää tuomioistuimen toimintaa? Lain eli tässä tapauksessa Direktiivin 64/221 tarkoitus on olla ohjenuorana, myös tuomioistuimelle.¹² Direktiivi kieltää ryhmäskemat edellyttämällä, että yksilön oman käyttäytymisen on määrättävä. Laki siis näyttäisi velvoittavan arvioimaan ja kieltävän selittämisen, jolloin arvioinnin tulisi määrätä tuomioistuimen toimintaa ja selittämisen alistua.

Mitä EY-tuomioistuin näissä yleisissä puitteissa tekee ja neuvoo kansallista tuomioistuinta tekemään van Duynin tapauksessa? Seuraavassa vielä kertaalleen ratkaiseva osa yllä jo siteeratusta perustelukohdasta:

”(...) on kuitenkin niin, että senhetkistä kuulumista, joka *osoittaa* osallistumista ryhmän tai järjestön toimintaan samoin kuin samastumista sen tavoitteisiin ja hankkeisiin, voidaan *pitää* asianomaisen vapaaehtoisena toimenpiteenä (...).” (Kursivoinnit SH.)

Kuten sanottu alussa, tuomioistuimen tehtävänä on tulkita direktiivin ilmaisu ”yksilön oma käyttäytyminen” ja tehdä siitä van Duynin tapaukseen sopiva käsite. Käsite tarvitsee osatekijöidensä (ryhmään kuuluminen, samas-

¹² EY-lainsäädäntö velvoittaa jäsenvaltioiden viranomaisia mm. antamalla kansalaisille oikeuksia. Tuomioistuinten on turvattava oikeuksien toteutuminen. EY-tuomioistuimen on annettava tuomioistuimille tulkintoja EY-lainsäädännöstä.

tuminen, osallistuminen ja vapaaehtoiset toimenpiteet) välille sisäisen järjestyksen. Järjestys syntyy kahdella suhdetta merkitsevällä termillä, jotka ovat ”pitää” jonakin (*be considered*) ja ”osoittaa” jotakin (*reflect*). Osatekijöiden välillä on suhde, kun ryhmään kuulumista ”voidaan pitää” vapaaehtoisten toimenpiteiden piiriin kuuluvana tapauksena. Osatekijöiden välillä on toisenlainen suhde, kun ryhmään kuulumisen ”osoittaa” osallistumista ja samastumista.¹³ Tarkastelen seuraavassa osoittamista ja pitämistä van Duynin tapaukseen järjestyksen luovina suhteina.

(i) *Pitäminen*. Tuomioistuimen inkluusio, jossa ryhmään kuulumista pidetään vapaaehtoisten toimenpiteiden tapauksena, on edeltävän skeema-analyysin kannalta tuhoisa. Skeema-analyysissä ryhmään kuulumisen ja vapaaehtoiset toimenpiteet kuuluivat vaihtoehtoihin, toistensa kanssa yhteen sopimattomiin suhtautumistapoihin. Mutta tuomioistuimen mukaan toinen voi sisältyä toiseen.

Tuomioistuin on seuraavin ehdoin oikeassa: (1.) Van Duynin liittymistä scientologeihin on pidettävä enemmän valintana jossakin vaikuttamisen puolesta, kuin vaiheena hänen persoonansa kulttuurista kehitystä. (2.) Scientologiaa on pidettävä ihmisten keskuudessaan jotakin tiettyä tarkoitusta varten perustamana yhteenliittymänä. (3.) Van Duyniä itseään on pidettävä autonomisena yksilönä, jonka tahto on merkitsevällä tavalla vapaa. Kyse ei ole ehdoista lain soveltamisedellytyksinä eli asiantiloina, joiden vallitessa syyksilukemisen tulee tapahtua. Kyse on ehdoista normatiivisina oletuksina: jotakin pidetään jonakin. Soveltamisen alkaessa nämä oletukset ovat jo valmiina paikallaan.

Jos tuomioistuimen tehtävänä olisi ollut *selittää* van Duynin käyttäytymistä, tulos olisi ollut käänteinen ja päinvastainen. Toimenpiteet olisivat silloin olleet ryhmään kuulumisen piiriin kuuluva tapaus, eivät vapaaehtoisia. Toisin sanoen, scientologia olisi tarjonnut selityksen van Duynin teoille. Tapauksessa järjestysten välinen kiista kuitenkin näyttää kallistuvan arvioinnin hyväksi. Arviointi hallitsee ja selittäminen alistuu.

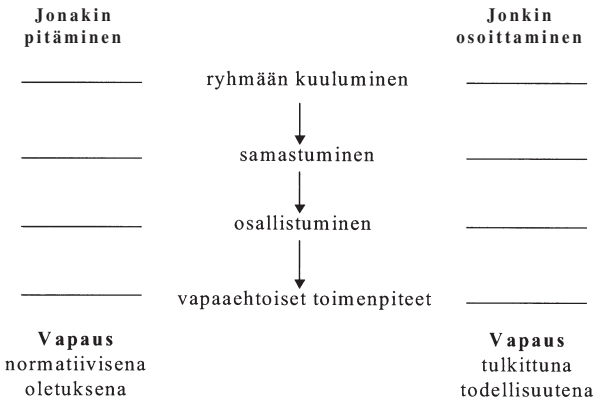
¹³ Jonakin pitäminen näyttää sisältävän arviointiin kuuluvaa normatiivisuutta. Kohde vastaanottaa jotain tarkastelijoiltaan, heidän sille antaman arvon tai ominaisuuden. Osoittavien suhteiden suunta on päinvastainen ja näyttää sisältävän selittämiseen kuuluvaa kuvailua: kohde sisältää indikaattoreita, joiden perusteella tarkastelijat saavat tietoa niiden taustalla olevasta todellisuudesta.

(ii) *Osoittaminen*. Ryhmään kuuluminen voi tuomioistuimen mukaan osoittaa osallistumista ja samastumista. Myös tämä näkemys on skeema-analyysin kannalta tuhoisa. Skeemat olivat vaihtoehtoisia tai korkeintaan toisiaan täydentäviä tarkastelutapoja. Tuomioistuin selittää päinvastoin, että näiden välillä valitsee tietoteoreettinen suhde, jossa toinen kertoo toisen olemassaolosta. Tässä tietoteoreettisessa suhteessa ilmiöt ja ne aikaansaavat tosiolevat syyt ovat päällekkäisillä tasoilla. Ilmiötaso peittää syiden tosiolevan tason, mutta myös paljastaa sen, kunhan ilmiöitä tulkitaan oikein.

Ryhmään kuuluminen on ilmiötasolla, sen aiheuttavat samastuminen ja osallistuminen ovat välittävillä tasoilla. Nämä puolestaan saa aikaiseksi tosiolevan tasolla toimenpiteiden vapaaehtoisuus. Ketjussa toimivilla tasoilla ryhmään kuuluminen osoittaa samastumista ja osallistumista, nämä taas osoittavat vapaaehtoisuutta. *Jonakin pitämisen* yhteydessä vapaaehtoisuus oli, niin kuin huomasimme, omasta käyttäytymisestä puhumisen edellytys normatiivisena oletuksena. *Jonkin osoittamisen* yhteydessä vapaaehtoisuus on ilmiötasojen taustalle projisoitu ja itsessään näkymätön tulkinta todellisuudesta.

Vaikka tuomioistuin näyttää osoittamispuheellaan vain *selittävän* ryhmään kuulumista vapaaehtoisuudella, se tulee myös alistaneeksi tämän selityksensä *arvioinnin* palvelukseen asettamalla vapaaehtoisuuden tosiolevalle tasolle ja ryhmään kuulumisen ilmiötasolle. Jälleen kerran, jos tuomioistuimen tehtävänä olisi ollut van Duynin käyttäytymisen selittäminen, se olisi päätyntä päinvastaiseen. Yksilön toimenpiteet olisivat olleet tulkittavaa ilmiötasoa ja ryhmään kuuluminen olisi ollut ilmiötason tulkinta, todellisuutta.

Kuva 2. Tasot

Vedän seuraavaksi vielä edellä esittämäni osuuden yhteen: Jakauduttuaan suhtautumistavat arvioiminen ja selittäminen asettuvat vastakkain kilpailemaan keskenään. Kilpailun tuloksena arvioinnin järjestys voittaa ja hallitsee, selittämisen järjestys alistuu arvioinnin palvelukseen. Tästä kertoo ensinnäkin se, että tuomioistuin pitää ryhmään kuulumista vapaaehtoisena toimenpiteenä. Toiseksi siitä kertoo se, että tuomioistuimen mielestä ryhmään kuuluminen osoittaa samastumista ja osallistumista, ja nämä puolestaan implisiittisesti toimenpiteiden vapaaehtoisuutta.

KIETOUTUMINEN YHTEEN

Jakautumisen ja vastakkain asettumisen jälkeen kiistelevät järjestykset kietoutuvat takaisin toistensa yhteyteen. Tästä kertovat seuraavat kolme van Duynin tapauksesta nousevaa kysymystä.

(i) Miksi scientologia on yleiselle järjestykselle ja turvallisuudelle vaarallista? Kuten todettiin, brittihallituksen terveysministerin mukaan scientologian ”autoritaariset periaatteet ja käytännöt ovat potentiaalisia uhkia kannattajiksi huijattujen persoonallisuudelle ja hyvinvoinnille” ja edelleen: ”nyt myös lapsia indoktrinoidaan.” Nämä syyt ovat hyviä. Mutta niistä seuraa vakava ongelma van Duynin autonomian kannalta.

Niin kuin nähtiin, *kaikki* perustuu sille, että van Duynin toimenpiteitä pidetään vapaaehtoisina. Samanaikaisesti van Duynia on pidettävä huijattuna ja indoktrinoituna. Eikö vapaaehtoisuudelle perustuva arvioinnin skeema romahda tähän paikkaan? Eikö myös van Duyniä ole huijattu? Jos hänetkin on indoktrinoitu, aivopesty, niin hänen toimenpiteitään ei kai voida pitää vapaaehtoisina. Hänen ryhmään kuulumisensa osoittaa pikemminkin päinvastaista. Hän ei ole autonominen vaan erittäin kokonaisvaltaisesti heteronominen. Jos hän toisaalta ei olisikaan huijattu ja indoktrinoitu uhri, vaan täysin harkintakykyinen henkilö, niin silloin palaamme taas alkuun: miksi scientologia on vaarallista?

Ongelmaan on yksi ratkaisu. Luovutaan vapaaehtoisuudesta tässä tapauksessa kokonaan. Todetaan päinvastoin, että van Duyn on epäkelpo maahanmuuttaja ja vaaraksi turvallisuudelle juuri siitä syystä, että hänen toimenpiteensä *eivät* ole vapaaehtoisia. Ne ovat seurauksia hänen huijatuksi tulemisestaan, indoktrinoimisestaan. Hän on vaarallinen, koska hän kuuluu scientologien ryhmään. Toisin sanoen, koska hän ei ole vapaa.

Kiusausta ei voi välttää, on tehtävä pieni koe. Vaihdetaan scientologian paikalle valtaapitävä taho, hegemoni. Ajatellaan, että tuomioistuimet osallistuvat hegemonin edustajina tämän huiputus- ja indoktrinointiprojektiin. Doktriini, johon hegemoni koettaa tuomioistuimen välityksellä ihmisiä huijata, on toimenpiteiden vapaaehtoisuuden skeema. Hyvät ihmiset, teidän olette vapaita, sanoo tuomioistuin. Sitten hegemoni puhuttelee aivopestyjä ihmisiä televisiopuheessa: ”Kansalaiset, medborgare.” Näin tuotetaan luotettavia kunnan ihmisiä tasavallan jäseniksi.

(ii) Ennakkoratkaisun mukaan siitä päättäminen, mikä ryhmä on yleiselle järjestykselle vaaraksi, on jäsenvaltion oma asia. Saako jäsenvaltio siis ensin *selittää*, mikä on vaarallista, jotta tuomioistuin sen jälkeen *arvioisi* tapauksia tältä pohjalta? Mutta jos vaarallisuus kuuluu objektiiviseen, selittämisen kohteena olevaan todellisuuteen, niin kuinka jäsenvaltio voisi *päätää* siitä? Kuinka EY-tuomioistuin voi päättää siitä, kuka on kompetentti päättämään vaarallisuudesta, jos vaarallisuus on objektiivinen ja meistä kaikista riippumaton tosi asia?

Tämä ei ole todellinen ongelma, joku huomauttaa, sillä vaarallisuus ei ole objektiivisen todellisuuden asia. Se on normatiivinen projektiio, ilmiöille tulokinnalla annettu kulttuurisesti latautunut merkitys. Kysymys on vain siitä, kuka antaa näitä merkityksiä. Itse asiassa vaarallisuus ei ole tässä suhteessa mikään poikkeus, kaiken muunkin laita on samoin. Kaikki todellisuus on tulkittua todellisuutta, maailma on sille annettu merkitys, totuus on katsojan silmässä, ja niin edelleen.

(iii) Onko ylipäätään mahdollista välttää ryhmillä operoimista niin kuin direktiivi vaatii edellyttämällä omaa käyttäytymistä? Yleensä laki toimii mielivallan kahlitsijana asettamalla yleistettyjä vaatimuksia. Ei kai direktiivissä sentään ole käsillä yleinen yleistämisen kieltö, velvoittaminen yksittäistapaukselliseen vallan- ja oikeudenkäyttöön? Onko oikeudellista (tai muutaakaan) mahdollisuutta esittää ja ymmärtää absoluuttisen ainutkertaista ja partikulaarista? Voiko joku ominaisuus olla vain jonkun yhden ja ainoan yksilön ominaisuus, vai eivätkö kaikki ominaisuudet ole kielen luokkia, ryhmiä ja ryhmärakentamisen perusteita?

Turvaudun hieman kaukaa haettuun esimerkkiin havainnollistaakseni asiaa. Ajan punaista Nuffield-traktoria, jonka isäni isoisä, farmin pappa, hankki 50-luvulla. Aurinko paistaa. Ajaessani muistan, kuinka hyvin isoisäni käyttää traktoria, vaikka hänen toinen kädensä on amputoitu sodan aikana. Pul-

munen väistää minua ja traktoria. Kuskin penkiltä näkyy grillimakkaraa mainostavaa suuri tarra. Isäni on liimannut sen traktorin konepeltiin. Voinko olla varma, että tämä kaikki yhdessä ei koskaan tule todelliseksi kenenkään muun kohdalla? Tekoni on kaiken kaikkiaan ainutkertainen, mutta vangitseeko kuvaus ainutkertaisuuden? Myös veljeni kohdalla kaikki tuo saattaa toteutua, voi huomauttaa. Mikä on kuitenkin tärkeämpää, kaikki sanat, vaikka niitä liitettäisiin kuinka paljon kuvaamaan toimintani subjektiivista merkitystä, ovat kielen osina yleisiä luokkia. Tämä puute ei koske pelkästään kuvailua, vaan myös arviointia. Jonkun mielestä punainen traktori on kornia maalaisromantiikkaa, toisen mielestä isot tarrat ovat mauttomia ylipäättään, kolmannen mielestä grillimakkara on roskaruokaa, neljännen mielestä isien käsityksiä elämästä ei pidä reifoida. Mutta voiko joku aivan puhtaasti arvioida vain ja ainoastaan tätä yhtä ainutkertaista, näistä osatekijöistä muodostuvaa tekoani? Vai onko arvioinnin aina kiinnityttävä johonkin yleistettyyn faktiseen, kuvattavaan ja selitettävään todellisuuden osaan, joka nostetaan tapahtumien ja kokemuksen loputtomuudesta merkitykselliseksi.

Direktiivi ei oikeastaan voi vaatia jäsenvaltiota arvioimaan maahan pyrkiviä ihmisiä ainutkertaisina yksilöinä. Jäsenvaltion on muodostettava yleiselle järjestykselle ja turvallisuudelle vaarallisten ihmisten luokka. Sitä varten se tarvitsee määrittämiä ja ominaisuuksia, joiden perusteella tietyt ihmiset luetaan kuuluvaksi vaarallisten ryhmään.

Kysymykset valaisevat arvioimisen ja selittämisen, normin ja faktan, yhteen kietoutumista. Yritän kiteyttää: (i) hegemoniasta kamppailevat käsitykset maailmasta ja ihmisten elämästä siinä ovat sopimuksenvaraisia ja tulevat näiden kamppailujen ja sopimusten voimasta todellisiksi, vallitseviksi ja voimassaoleviksi; (ii) puhdasta selittämistä ei ole, kaikki selittäminen sisältää arvostuksia; (iii) myöskään puhdasta arviointia ei ole, arviointi sisältää nimeämistä ja luokittelua, joihin arvostukset kiinnittyvät.

YVONNE VAN DUYNIN SITOUMUS

Arviointi ja selittäminen siis jakautuivat, asettuivat vastakkain ja palasivat takaisin yhteen. Näihin puitteisiin yllä rekonstruoitu kaari on esitys todellisuutta rakentavasta sosiaalisesta käytännöstä, tässä tapauksessa tuomioistuinkäytännöstä. Tuomioistuinkäytäntö on yhteiskuntateoreettisesti paradigmaattinen sosiaalinen käytäntö, koska sen julkilausuttuna tarkoituksena on

saattaa normi ja fakta toistensa yhteyteen. Todellisuus ja olosuhteet (fakta) tuodaan eksplisiittisesti suhteeseen ihmisen ja hänen tulkintojensa (normi) kanssa. Näkökanta on *relativistinen*, ihminen on siinä kaiken mitta; se on myös *konstruktivistinen*, ainoita yleispätevyyden kiinnekohtia ovat ihmisille mahdollisesti yhteiset mielen kyvyt; ja edelleen *perspektivistinen*, todellisuus on kullekin hänen itsensä tekemä projektio; ja viimein *kontekstualistinen*, totuus ja tieto riippuvat asiayhteydestä.

Mutta van Duyn tuskin kokee todellisuutta näin. Hänen oma näkökantansa mitä todennäköisimmin ei ole konstruktivistinen, perspektivistinen, kontekstualistinen ja relativistinen. Voi paremminkin olla, että hänelle scientologia edustaa täydellistä totuutta, joka on riippumatonta niin hänestä itsestään kuin kenenkään tulkinnoista. Vaikka Hubbard tietäisi kaiken, itse totuus ei riipu hänestä.

Jos näin on, van Duynin huijatuksi tuleminen ja pesty aivot valaisevat tapausta uudella tavalla. *Kaikin puolin suhteellisen* oikeudellisen todellisuuden näkökulmasta van Duynin epäkelpoisuus näyttää sittenkin johtuvan hänen oman käyttäytymisensä perustavasta ohjaajasta: hän on sitoutunut *kaikin puolin täydelliseen* totuuteen. Siinä sitoutumisessaan hän on luopunut perustavasta vapaudestaan, mutta samalla myös päässyt henkilökohtaisesta vastuusta.

Van Duynin sitoumus on oikeudellisen todellisuuden kannalta sopimaton. Oikeudelliselle todellisuudelle on konstitutiivista yksi sisällötön periaate, sopimuksenvaraisuuden periaate. En tarkoita pelkästään yksityisoikeudellista yleistä oppia, mutta tarkoitan myös sitä. Sopimuksenvaraisuuden periaate tarkoittaa todellisuuden sosiaalista rakentumista, se on yhteiskunnan perustattomuuden perusta. Tarkastelen lopuksi tätä normit ja faktat yhteen kietovaa periaatetta lyhyesti oikeudellisten yleisten oppien kautta.

Yksityisoikeudelliseen sopimusvapauteen kuuluu implisiittisesti idea, jonka mukaan subjekti ei voi sitoutua kokonaan luopumaan sopimusvapaudestaan. Sitoutua luopumaan kyvystä sitoutua on jo looginenkin umpikuja. Käytännössä se merkitsisi orjuutta ja olisi toteuttamiskelvoton sopimaton sitoumus (mitätön, pätemätön, ei hyväksyttävä, sitomaton). Johtuneeko tästä, että pysyviä sopimussuhteita kutsutaan toistaiseksi voimassaoleviksi? Yksityisoikeus siis näyttää oikeusvarmuuden tabun takaa sosiaalisen todellisuuden sopimuksenvaraisen luonteen: sosiaalinen todellisuus on vain toistaiseksi voimassa.

Julkisoikeudessa vastaava periaate kulkee kansansuverenisuuden nimellä. Sen mukaan kansaa edustava lainsäätäjä ei voi sitoa tulevia lainsäätäjiä pysyvästi, kaikki sen säätämät lait voidaan myöhemmin kumota. Perustuslakiakin voidaan muuttaa kaikilta muilta paitsi siltä osin, että sitä voidaan

muuttaa. Sellaisessa lainmuutoksessa, jossa lainmuutokset kiellettäisiin, olisi tosiaankin jotain kummaa. Näistä syistä sopimuksenvaraisuus on myös julkisoikeudellisen todellisuuden ainoa absoluuttinen normatiivinen totuus. (Kuten tunnettua, esimerkiksi Saksan perustuslaki esittää asian toisin.)¹⁴ Yksityisoikeuden tavoin myös julkisoikeus kiinnittää omalta osaltaan sosiaalisen todellisuuden sopimuksenvaraisuuden periaatteeseen.

Eräällä tavalla van Duynin sopimaton sitoumus on sopimaton samasta syystä kuin sellaisen ihmisoikeusjuristin, joka katsoo aivan oikeutetusti, että ihmisoikeusartiklojen taustalla on ja vaikuttaa kognitiivinen ja vastaansanomaton normatiivisesti sisällöllinen totuus, joka on sopimuksista huolimatta järjen voimasta aina pätevä kaikkialla. Tällaisen totuuden varaan laskettu oikeudellinen todellisuus olisi monella tavalla parempi kuin nykyinen, vain sopimuksen varassa voimassa oleva. Mutta toisaalta heti kun sanomme, että se on parempi, liitymme taas takaisin kaarella kuvaamaani arvostuksenvaraiseen oikeudelliseen todellisuuteen, jota luovat ihmisen tekemät valinnat.

LÄHTEET

- Hart, H. L. A.: The Ascription of Responsibility and Rights, In Antony Flew (ed.): *Logic and Language* (first series), Basil Blackwell, Oxford 1955, s. 145–166.
- Hubbard, Ron L.: *Scientologia. Perusasiat ajatuksesta*. Scientology Publications Organization, Kööpenhamina 1978.
- Kainulainen, Heini: *Toimenpiteistä luopuminen huumausainerikoksissa*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 164/1999.
- Kainulainen, Heini: *Huumeidenkäytön rangaistavuus Suomessa*. Julkaisematon liseniaattitutkimus, Helsingin yliopisto 2000.
- Kainulainen, Heini: *Raiskattu? Tutkimus raiskausten käsittelemisestä rikosprosessissa*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos ja Tilastokeskus 2004.
- Kelsen, Hans: Causality and Imputation, 61 *Ethics* 1 (1950), p. 1–11 (Kausalität und Zurechnung, 46 *ARSP* (1960) 321–333).
- Kelsen, Hans: *Puhdas oikeusoppi*. WSOY, Porvoo 1968.
- Ross, Alf: He Could Have Acted Otherwise, In Merkl et al (ed.): *Festschrift für Hans Kelsen zum 90. Geburtstag*, Verlag Franz Deuticke, Wien 1971, s. 242–261.
- Uspenski, Eduard: *Krokotiili Gena ja hänen ystävänsä*. 5. painos. Otava, Helsinki 2001.

¹⁴ Grundgesetz Art 79(3): ”Eine Änderung dieses Grundgesetzes, durch welche die Gliederung des Bundes in Länder, die grundsätzliche Mitwirkung der Länder bei der Gesetzgebung oder die in den Artikeln 1 und 20 niedergelegten Grundsätze berührt werden, ist unzulässig.” Hans Kelsen: ”Oikeutta käsittelevä teoria tapaa materiaalisiaan toisinaan sel-laistakin oikeudellista itseselitystä, joka tietien tahtoen estää oikeusteoriaa antamasta siitä omaa selitystään.” Puhdas oikeusoppi, WSOY, Porvoo 1968, s.3.